

مروری بر حمایت از کودکان کار در نظام حقوقی ایران و با نگاهی بر اسناد بین المللی

فرزاد جنگجوی (خراطا) - کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز
حسین نصیری - کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز
جواد جامی - کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشکده حقوق و علوم اجتماعی دانشگاه تبریز

در طول تاریخ همواره کودک به علت ویژگی های خاص جسمی و روحی در معرض سوءاستفاده های مختلف قرار گرفته است. کار کودک به علت مزایای منحصر به فرد آن، از جمله این سوء استفاده ها است. استفاده از کار کودک رفته رفته به علت مزایای آن در اشکال مختلف، امر عادی تلقی شد. این امر ناپسند عادی شده در آرمانهای اخلاقی، دینی و حقوقی مورد مذمت قرار گرفت و وجدانهای بیداری بشری را در راستای وضع قوانینی برای حمایت از کودکان کار واداشته است. حمایت از کودکان کار ابتدا در سطح داخلی و در قوانینی چون قانون اساسی، قانون کار، قانون مجازات اسلامی، قانون حمایت از کودکان و نوجوانان و... مقرر شد و سپس در اعلامیه حقوق کودک (۱۹۵۹)، میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۶۶)، مقاله نامه شماره ۱۸۲ (۱۹۹۹) راه یافت.

واژگان کلیدی: کار، کودک، کارفرما، قانون کار، اسناد بین المللی.

مقدمه

امروزه مغایر با شئون انسانی محسوب گردد (وطن خواه، ۱۳۸۳: ۱۳۴). بررسی تاریخی نیز حکایت از آن دارد، وقوع انقلاب صنعتی و استعمار ناجوانمردانه از طبقات کارگری بالاخص کودکان، وجدان های خفته را به تکاپو واداشت تا برای حمایت از کودکان که تحت استثمار کارفرمایان به کارهایی که با روحیات جسمی و روانی آنان همخوانی نداشت، به مقابله برخاسته و قواعد و مقرراتی^۱ را در جهت حمایت از کودکان کار مقرر نمایند. در راستای شمای فوق، مطالعه حاضر برای بررسی تحلیلی حمایت از کودکان کار، در نظام حقوقی ایران و اسناد بین المللی به سؤالاتی از قبیل زیر پاسخ می دهد:

- ۱- کار کودکان چیست و چه ویژگی هایی دارد؟
- ۲- مصادیق اشکال کار کودکان در منابع بین المللی و در ایران

۱ - در تعریف «حقوق کودک» آمده است: مجموعه اقداماتی که با الهام گرفتن از تعالیم حیات بخش دینی و خیر خواهانه نیکوکاران، در جهت حمایت از کودکان کار موجب تدوین قواعد و مقررات حمایتی شده است (هاشمی، ۱۳۸۴: ۵۲۲).

در طول تاریخ استفاده از نیروی کار کودکان همواره امری معمول و متداول بوده و نو ظهور نیست. کودکان از قرن ها پیش همراه با والدین و نزدیکان خود به کارهای مختلف از جمله، کشاورزی و دامداری اشتغال داشته اند. با توسعه صنعت و ایجاد کارخانجات صنعتی و مشاغل حاشیه ای آن، کار کودکان به شکل مزدبگیری و در خارج از محیط خانواده عمومیت یافت و بهره کشی از کودکان، توسط کارفرمایان به عنوان یک معضل اجتماعی در آمد. لذا با مشخص شدن خطرات کار در سنین پایین و زیانهای روحی و جسمی که با توجه به شرایط نامساعد کار به کودکان وارد می آمد، ضرورت حمایت از کودکان احساس می گردید. از طرف دیگر افزایش آگاهی های اجتماعی سبب شده است که بسیاری از امور که در گذشته تاریخ بشر امری طبیعی و عادی تلقی می شد،

کدام است؟

۳- منابع ممنوعیت بدترین اشکال کار کودکان کدامند؟ و...

۱- تعریف کودک

قرآن کریم دربارهٔ زمان شروع کودکی به صراحت سخن خاصی به میان نیاورده است. اما در برخی آیات از جمله سوره حج آیه ۵ لفظ «طفل» را صریحاً به کار برده و روند خلقت انسان را مورد تامل و توجه قرار داده است تا انسان‌ها در آن تعقل کنند. به نظر می‌رسد از دیدگاه قرآن آغاز کودکی زمان انعقاد نطفه است و از همین زمان آثار حقوقی و مدنی مربوط به کودک آغاز می‌شود مفهوم کودکی از دیدگاه علما و فقهای اسلامی نیز قابل بررسی است (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۲: ۶۸).

علما و فقهای اسلامی ادوار مرتبط با کودکی را به ۳ دوره تقسیم می‌کنند:

- ۱- از ولایت تا هفت سالگی (صبی غیر ممیز)
- ۲- از هفت سالگی تا ظهور بلوغ (صبی ممیز)
- ۳- از سن بلوغ به بعد که دارای مسئولیت کامل می‌باشد.

قریب اتفاق فقهاء طفل (کودک) را کسی می‌دانند که به حد بلوغ شرعی نرسیده است. حد بلوغ شرعی در اسلام برای پسران ۱۵ سال تمام قمری و دختران ۹ سال تمام قمری است. از دیدگاه اسلام و فقهای اسلام، طفل یا کودک به کسی اطلاق می‌شود که به حد بلوغ شرعی نرسیده باشد (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۲: ۷۹).

در حقوق ایران پس از انقلاب اسلامی تبیین مفهوم «طفل» دچار ابهام و آشفتگی فراوان گردیده است. به گونه‌ای که در حال حاضر، به جای یک تعریف واحد از «کودک» دارای تعاریف متعددی هستیم. بر اساس ماده ۷۹ قانون کار مصوب ۱۳۶۹ بکارگیری اطفال کمتر از ۱۵ سال

تمام ممنوع است. در این قانون کودک به اشخاص کمتر از ۱۵ سال اطلاق می‌شود. تمایزات تعریف کودک در قانون کار با قانون مدنی (از لحاظ مدنی و کیفری) به شرح ذیل می‌باشد:

۱- بر اساس ماده ۱۲۱۰ قانون مدنی جنسیت، مبنای قانونگذاری در تعریف طفل بوده است لیکن در قانون کار تعریف واحدی از طفل ارائه شده و تمایزی بین اطفال دختر و پسر برقرار نگردیده است.

۲- مبنای تعیین سن بلوغ در قانون مدنی، سال قمری بوده است و در قانون کار با توجه به اصل ۱۷ قانون اساسی مبنی بر تعیین سن ششمی به عنوان سال رسمی در ایران مینا، سال ششمی بوده است.

۳- بر اساس ماده ۱۲۰۱ قانون مدنی، پسران در سن ۱۴ سال و ۷ ماه شمسی و دختران در ۸ سال و ۹ ماه شمسی بالغ محسوب می‌گردند لیکن بر اساس قانون کار، همگی اطفال در سن ۱۵ سال شمسی از حالت طفولیت خارج می‌گردند.

۴- بر اساس ماده ۷۹ قانون کار، اشخاصی که بیشتر از ۱۵ سال و کمتر از ۱۸ سال تمام سن دارند، کارگر نوجوان تلقی گردیده اند یعنی قانونگذار این گروه را نه صغیر محسوب کرده است تا از اشتغال ایشان جلوگیری کند و نه بزرگسال که بطور مطلق اجازه کار به ایشان بدهد پس در مورد این‌گونه اشخاص عملاً نوعی رشد جسمی و فکری ناقص معتقد بوده است و به همین منظور در این موارد اجازه کار را منوط به رعایت پاره‌ای از شرایط چون ممنوعیت ارجاع کار شب، ممنوعیت اضافه کاری و... نموده است.

در قانون مدنی باید در این خصوص بین دو مقوله مدنی و کیفری قائل به تفکیک شویم؛ در مقوله مدنی همین رویه مورد پذیرش قرار گرفته است. وضعیت سفیه که قادر به انعقاد قرار دادها غیر مالی است و قرار دادهای مالی او نیز با رعایت پاره‌ای ضوابط از جمله نظارت و تأیید قیّم و سرپرست مشروعیت می‌یابند. مانند وضعیت کارگر نوجوان در قانون کار است زیرا قانونگذار با پذیرش مفهوم سفیه، وجود یک رشد ناقص بین سن بلوغ و سن رشد را مورد پذیرش قرار داده است اما در امور کیفری چنین امری به هیچ عنوان پذیرفته نشده است یعنی اطفال به محض بلوغ جنسی رشید محسوب شده، از مسئولیت کیفری کامل بر خوردار می‌گردند.

لازم به ذکر است، سازمان بین‌المللی کار معیار اصلی برای تعریف کودک را بر مبنای حداقل سن می‌داند از این رو، تاکنون ۱۲ مقاله نامه و پنج توصیه نامه به طور اختصاصی در این باره تصویب کرده است. و در آن‌ها حداقل سن را که کمتر از آن به عنوان کودک فرض می‌شود را در مشاغل مختلف، تعیین کرده است. اما در جدیدترین و آخرین مقاله نامه در رابطه با کار کودک، مقاله نامه ۱۸۲ است که در ماده ۲ عنوان «کودک» را به کلیه اشخاص کمتر از ۱۸ سال اطلاق می‌کند.

۲- تعریف کار کودک و علل آن

کار کودک، ابتدا واژه‌ای بود که در معنای استخدام کودکان در کارخانه‌ها به کار می‌رفت اما این واژه اکنون به طور کلی به کلیه فعالیت‌های کودک اطلاق می‌شود که:

الف- به لحاظ روانی، جسمی و اجتماعی یا اخلاقی، خطرناک و آسیب‌رسان باشد.

کارفرما بیشتر است (فارسانی، ۱۳۸۸: ۲۳۹).

۴- آمار کودکان کار

تنها آمار رسمی اعلام شده در رابطه با کار کودک در ایران مربوط به سرشماری سال ۱۳۸۵ است. به موجب این آمار که توسط مرکز آمار ایران اعلام شده است از مجموع ۱۳ میلیون و ۲۵۳ هزار کودک رده سنی ۱۰ تا ۱۸ سال کشور در سال ۱۳۸۵، ۳ میلیون و ۶۰۰ هزار کودک خارج از چرخه تحصیل و ۱ میلیون و ۱۳۷۵ کودک به صورت مستقیم درگیر کار بوده اند. در سال ۱۳۷۵ حدود ۱۱ درصد از کودکان ۱۰ تا ۱۸ سال کشور جزو کودکان کار بوده اند. این رقم با افزایش، به ۱۲/۷ درصد (۱ میلیون و ۶۶۰ هزار نفر در سال ۱۳۸۵ رسیده است. این در حالی است که کودکان این رده سنی، نسبت به سال ۱۳۷۵ کاهش یافته است نسبت کودکان کار در نقاط شهری و روستایی متفاوت است به طوری که ۹/۶ درصد (۸۳۰ هزار کودک) آنها شهری، و ۱۸/۳ درصد (۸۵۰ هزار) روستایی بوده اند و این آمار با تعداد کودکان خارج از چرخه تحصیل در نقاط شهری و روستایی همخوانی ندارد.

تفکیک نسبت جنسیتی ۱ میلیون ۶۷۰ هزار کودک کشور به این گونه است که ۱۹/۳ درصد آنها پسر (۱ میلیون و ۳۰۰ هزار) نفر و ۵/۸ درصد (۳۷۰ هزار) نفر را دختران ۱۰ تا ۱۸ سال تشکیل می دهند (سایت مردم سالاری، ۱۳۹۱/۷/۲).

سازمان بین المللی کار در گزارش اخیر خود با عنوان «کار کودک، آسیب پذیری اقتصادی، حمایت اجتماعی و مبارزه با کار کودک» اعلام کرد که با وجود کاهش ۳۰ میلیون نفری کودکان کار طی سال های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۸ میلادی، همچنان بیش از ۲۱۵ میلیون کودک کار در جهان وجود دارد که حداقل نیمی از آنها در حرفه های پر خطر مشغول به کار هستند.

از نگاه سازمان بین المللی کار، اگرچه اقدامات سازمان ها و نهادهای اجتماعی برای پایان بخشیدن به کار کودکان و برخورداری خانوارهای کارگری از حداقل های اجتماعی قابل توجه است. اما بخشی اعظمی از کودکان کار در سراسر جهان همچنان به دلیل فقر اقتصادی و ناتوانی خانواده در تامین معاش به کار روی می آورند (سایت تی نیوز، ۱۳۹۲/۳/۲۲).

۵- منابع ممنوعیت بدترین اشکال کار کودک

شرایط روحی و جسمی کودکان، قانونگذاران داخلی و سازمان های بین المللی حامی حقوق بشر را برای مداخله جهت حمایت از کارگران کودک از طریق وضع قواعد و مقررات واداشته است.

ب- مزاحم تحصیل کودک باشد مثلاً باعث محروم ساختن وی از رفتن به مدرسه یا مجبور کردن وی به ترک تحصیل یا ملتزم کردن او به گذراندن مدرسه ضمن کار طولانی و سنگین بشود. فقر و مشکلات خانواده، به روشنی مهمترین عامل واداشتن کودکان به کار محسوب می شود اعتیاد و بیکاری والدین، نا آگاهی و فقر فرهنگی آنان و خود کودکان کار نیز را به عنوان عوامل دیگری کار کودک نام برده می شود. همچنین، برای برخی از کودکان، تحصیل امکان پذیر نیست و این امر، زمینه را برای به کار گرفتن آنان فراهم می سازد عوامل دیگری از جمله تبعیض جنسیتی، نژادی، مذهبی، کودکان ترک شده یا بدون خانواده موجب بوجود آمدن پدیده ناخوشایند کار کودک شده است (فارسانی، ۱۳۸۸: ۲۳۹). در هر صورت، کار کودکان جنبه های منفی اقتصادی و اجتماعی قابل توجهی دارد. کار کودکان، مانع افزایش جدی مهارت ها، آموزش و دانش می شود؛ بهره وری افت می کند؛ درآمد های بیمه اجتماعی کاهش می یابد؛ صدمات جانی و مالی بالا می رود؛ انواع آسیب های اجتماعی شامل سوء استفاده جنسی، اعتیاد، خرده فروشی مواد مخدر، بزهکاری کودکان و نوجوانان و سپس جنایت های سازمان یافته افزایش می یابد؛ مهاجرت ها به دلیل امکان کار کودک به گونه ای زیان مند و آسیب رسان بالا می رود، فکر افزایش زاد و ولد به جای حمایت بهداشتی و تربیتی از کودکان در نقاط عقب ماند پا بر جا می ماند، نظام تبعیض و تحقیر هر چه بیشتر نهادینه می شود. کار آمدی پلیس و دستگاه قضایی کاسته می گردد، چهره شهر ها ناهمگون تر و محله های فقیرنشین تشکیل می گردد (رئیس دانا، ۱۳۸۳: ۲۳۴).

۳- ویژگی های کار کودکان

کار کودک ویژگی های متعددی دارد از جمله:

۱- مزد ناچیز و ناعادلانه از وجوه اصلی ویژگی های مربوط به شغل کودکان است. مزد اغلب کودکان کار، آن چنان کم است که حتی برای رفع نیازهای غذا، پوشاک و مسکن آنها نیز کفایت نمی کند.

۲- اغلب پرداخت مزد کار کودک، به پدر و مادر یا دیگر افراد خانواده است. به عبارت دیگر، اغلب این افراد، مزد کار کودک را مستقیماً دریافت می کنند.

۳- بیشتر کودکان در کارگاه هایی کار می کنند که به ثبت نرسیده و فعالیت شان غیر مجاز است چنین کارگاه هایی از نظر شرایط در وضعیت نامناسبی هستند.

۴- تبعیت و انعطاف پذیری کودکان نسبت به بزرگسالان از

الف - داخلی

قانون اساسی

امالی که از این طریق به دست آورده است محکوم خواهد شد.» قانونگذار در این ماده برای افرادی که با سوء استفاده از اطفال اقدام به جمع آوری اعانات مردم می نمایند، مجازات سنگین تری را نسبت به وضعیتی که خود شخص راساً اقدام به تکدی می کند پیش بینی کرده است این مساله خود موید آگاهی مقنن از آثار نامطلوبی است که این عمل بر روح و روان وارد می آورد. قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت غیر مجاز می کنند

بر اساس ماده ۱۳ قانون فوق که در تاریخ ۱۳۷۲/۱۱/۱۲ به تصویب رسیده است « استفاده از صغیر برای نگهداری، نمایش، عرضه، فروش و تکثیر نوارهای غیر مجاز موضوع این قانون، موجب اعمال حداکثر مجازات های مقرر، برای عامل خواهد بود به عبارت دیگر قانونگذار با تصویب این ماده، حمایت جدی خود را از اطفال در برابر تهیه کنندگان آثار مستهجن و مبتذل از کودکان اعمال کرده است.

قانون مدنی

بر اساس ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی « نکاح قبل از بلوغ ممنوع است» تبصره: عقد نکاح قبل از بلوغ با اجازه ولی به شرط رعایت مصلحت مولی علیه صحیح می باشد.» لیکن در سایر موارد این عمل جرم بوده، مرتکب آن به موجب ماده ۸۶۴ قانون مجازات اسلامی «ازدواج قبل از بلوغ بدون اذن ولی ممنوع است چنان چه مردی با دختری که با حد بلوغ نرسیده است بر خلاف ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی و تبصره ذیل آن ازدواج نماید به حبس تعزیری درجه شش محکوم می گردد.»

در بسیاری از موارد عقد نکاح سر پوشی برای فروش طفل به منظور تمتع جنسی خریدار، از وی می باشد که اغلب، فروشنده کودک نیز کسی جز پدر و مادر طفل نمی باشند.

قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱/۱۰/۱۱

خرید و فروش اطفال به مقاصد اقتصادی و جنسی در کشورهای توسعه نیافته امری تقریباً شایع است. در اغلب موارد، قانونگذاران این گونه کشورها حداقل از طریق وضع قانون در برابر آن واکنش نشان می دهند. و این پدیده شوم را جرم انگاری می کنند. بر اساس ماده ۳ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱/۱۰/۱۱ هرگونه خرید، فروش، بهره کشی و بکارگیری اطفال به منظور ارتکاب اعمال خلاف از قبیل، قاچاق جرم بوده و مرتکب حسب مورد علاوه بر جبران خسارت وارده به ۶ تا ۱ سال زندان و یا جزای نقدی از ۱۰ میلیون ریال تا ۲۰ میلیون ریال محوم خواهد شد.

هر چند قانون اساسی مقررات صریحی پیرامون حمایت از کودکان و نوجوانان ندارد اما حق همه افراد ملت در برخورداری از آموزش و پرورش رایگان در تمام سطوح و تکلیف دولت در فراهم کردن وسایل آموزشی و پرورشی تا پایان دوره متوسطه برای همه ملت (اصل ۳۰) این توقع اجتماعی را ایجاد کرده است که فرزندان جامعه حق و تکلیف دارند تحصیلات خود را بی هیچ مانعی تا پایان دوره متوسطه ادامه دهند. با وجود این حق و تکلیف، اقتضا دارد که آغاز سن کار به عنوان یک سیاست اجتماعی مقارن با پایان تحصیلات متوسطه باشد این همان سیاست اجتماعی است که مقوله نامه شماره ۱۳۸ سازمان بین المللی کار پیرامون حداقل سن شروع به کار بیان داشته است (هاشمی، ۱۳۷۰: ۱۰۱).

قانون کار

طبق مواد ۸۰ و ۸۱ قانون کار ۱۳۶۹ جمهوری اسلامی ایران، کارگران ۱۵ تا ۱۸ سال، کارگران نوجوان هستند و در بدو استخدام و همچنین به طور سالیانه باید تحت آزمایش های پزشکی قرار گیرند به موجب ماده ۵۱ قانون کار، ساعات کار کارگران نباید از ۸ ساعت در روز تجاوز کند البته با توافق کارگر و کارفرما این مدت می تواند تغییر پیدا کند به شرط آن که مجموع ساعات کار از ۴۴ ساعت در هفته تجاوز نکند در ماده ۸۲ قانون فوق الذکر اعلام شده است که ساعات کار نوجوانان باید نیم ساعت کمتر از ساعت کار کارگران معمولی باشد بر طبق ماده ۸۳ این قانون نیز ارجاع هرگونه کاری و انجام کار در شب و نیز ارجاع کارهای سخت و زیان بار و خطرناک و حمل بار بیش از حد مجاز و بدون استفاده از وسایل مکانیکی برای کارگر نوجوان ممنوع است. ارجاع هر نوع کار اضافی و انجام کار در شب برای کارگر نوجوان ممنوع است «شب» طبق تعریف ماده ۳۵ قانون کار، عبارت است از فاصله زمانی بین ساعات ۲۲ تا ۶ صبح (عبادی، ۱۳۵: ۱۳۸۸).

قانون مجازات اسلامی

برخی از اموری که در کنوانسیون منع بدترین اشکال کار کودک مقرر شده است به دلیل ماهیت غیر انسانی و لطمات روحی و جسمانی جبران ناپذیری که به طفل وارد می آورند، از سوی قانونگذار به طور خاص مورد جرم انگاری قرار گرفته است. یکی از این موارد «بکارگیری کودک در امور تکدی گری» است که در این رابطه ماده ۹۳۱ قانون فوق مقرر می دارد: « هر کس طفل صغیر یا غیر صغیر رشیدی را وسیله تکدی قرار دهد یا افرادی را به این امر بگمارد به حبس تعزیری درجه شش و استرداد کلیه

ب - بین المللی

کار کودکان و حمایت از آنها یکی از اولین مواردی است که قواعد بین‌المللی نسبت به آن وضع گردیده است. دلیل این امر را می‌توان مرارت‌های ناشی از انقلاب صنعتی دانست که فشار آن بر طبقه ضعیف به مراتب بیشتر بوده است. این اقدام بین‌المللی را «ژرژ سل» تحت عنوان «قیمومت ضعفا» یاد می‌کند (هاشمی، ۱۳۷۰: ۹۹).

ماده ۹ اعلامیه حقوق کودک مصوب ۱۹۵۹ سازمان ملل متحد مقرر می‌دارد: «کودک باید در برابر هرگونه غفلت، ظلم، شقاوت و استثمار حمایت شود. کودک نباید به هر شکلی، وسیله مبادله قرار گیرد کودک نباید قبل از رسیدن به حداقل سن مناسب به استخدام در آید و نباید به هیچ وجه، امکان و یا اجازه استخدام کودک در کارهایی داده شود که به سلامت یا آموزش وی لطمه زده یا باعث اختلال رشد بدنی، فکری و یا اخلاقی وی گردد.»

بند ۳ ماده ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ مجمع عمومی سازمان ملل متحد، در خصوص حمایت از کودکان در برابر مشاغل سخت و زیان‌آور انجام امور زیر را از دولت‌های عضو می‌خواهد:

الف - اتخاذ تدابیر و اقدامات حمایتی ویژه برای کودکان و جوانان بدون هیچ‌گونه تبعیض به دلیل نسب و یا علل دیگر.

ب - حمایت از کودکان و جوانان در برابر استثمار اقتصادی.

ج - ممنوعیت قانونی اشتغال اطفال در مشاغلی که به اخلاق یا سلامت آنان لطمه می‌زند.

د - تعیین محدوده سنی قانونی برای اشتغال کودکان و وضع مجازات برای کسانی که کودکان زیر سن قانونی را استخدام کرده‌اند.

ماده ۳۲ کنوانسیون حقوق کودک، مصوب مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۸۹ از دولت‌ها می‌خواهد تا از استثمار اقتصادی کودکان و هر شغلی که برای آنان زیانبار بوده و یا موجب توقف در تحصیل آنها شده یا برای بهداشت جسمی، روحی، اخلاقی و اجتماعی اطفال مضر باشد، جلوگیری کنند و برای این منظور اقدامات قانونی، اجرایی، اجتماعی و آموزشی زیر را به انجام رسانند:

الف - تعیین حداقل سن برای به کار گماردن اطفال.

ب - تدوین مقررات مناسب برای ساعات و شرایط کار.

ج - وضع مجازات‌ها و ضمانت اجرای قانونی لازم در جهت تضمین اجرای موثر این ماده.

از نظر این کنوانسیون، منظور از «کودک» افراد انسانی زیر سن ۱۸ سال است مگر این که طبق قانون قابل اجرا در مورد کودک، سن بلوغ کمتر تشخیص داده شود. (ماده ۱)

سازمان بین‌المللی کار از همان ابتدا و در اساسنامه خود، حمایت از کودکان و نوجوانان را به عنوان اصول کلی در سر فصل اقدامات خود قرار داد سازمان بین‌المللی کار در تعیین معیارهایی جهت حمایت از کودکان و نوجوانان نقش ارزنده‌ای ایفا کرده است. سازمان مذکور در دوران اول فعالیت خود دو مساله تعیین حداقل سن شروع به کار در مشاغل مختلف و نیز ممنوعیت کار کودکان در شب را مورد توجه جدی قرار داد و در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم نیز آنها را پیگیری کرد (عراقی و رنجبریان، ۱۳۸۸: ۹۹).

کنفرانس عمومی سازمان بین‌المللی کار در هشتاد و هفتمین اجلاس خود که از تاریخ اول ژوئن سال ۱۹۹۹ در ژنو برگزار شده بود مقاله شماره ۱۸۲ را مورد بررسی قرار داد و در نهایت آن را در تاریخ ۱۷ ژوئن همان سال به تصویب رساند.

دولت جمهوری اسلامی ایران نیز هشتم آبان ۱۳۸۰ به این مقاله نامه پیوست در مقدمه این مقاله نامه، ضمن در اولویت قرار دادن مسأله ممنوعیت بدترین اشکال کار کودک، بر لزوم تصویب اسناد جدید به منظور تکمیل مقاله نامه شماره ۱۳۸ در زمینه حداقل سن اشتغال تاکید شده است در مقاله نامه شماره ۱۸۲ برای

نخستین بار بدترین اشکال کار کودک تعیین و تعریف شد.

۶- ارکان تشکیل دهنده بدترین اشکال کار کودک

رکن قانونی جرم بدترین اشکال کار کودک، تبصره ۲ قانون تصویب کنوانسیون ممنوعیت و اقدام فوری برای محو بدترین اشکال کار کودک است که در این ماده قانونگذار مقرر کرده است که، ارجاع موارد مقرر در کنوانسیون مذکور و همچنین مواردی که مصداق کارهای خطرناک است و توسط وزارتخانه های کار و بهداشت و صنایع مشخص شده است مشمول مجازات مقرر در ماده ۱۷۲ قانون کار می باشد و وزارت کار موظف است پس از ثبوت جرم در محاکم صالح، متخلف یا متخلفان را به تناسب موضوع مورد تخلف، به وزارتخانه های صنایع و معادن، جهاد کشاورزی، بهداشت و درمان و آموزش پزشکی و مجمع امور صنفی و سایر مراجع صدور پروانه بهره برداری و کسب معرفی نماید و مراجع یاد شده موظف به لغو پروانه متخلف یا متخلفان با رعایت مراتب زیر می باشد:

۱- برای بار اول به مدت ۳ ماه

۲- برای بار دوم به مدت ۶ ماه

۳- در صورت تکرار به مدت یک سال.

و در نهایت بسیاری از بدترین اشکال کار کودک به خاطر ماهیت غیر انسانی در قوانین خاص جرم انگاری و برای آن مجازات تعیین شده است.

رفتار مجرمانه در تحقق این جرم در قالب فعل مثبت تحقق می یابد (زراعت؛ ۱۳۹۰، ص ۱۲۸). به عبارتی، کارفرما وقتی کارگر کودک خود را به انجام یکی از کارهای ممنوعه دستور می دهد و کارگر کودک نیز تحت امر کارفرما خود را مهیای آن کار می کند در این جا رضایت کارگر در تحقق نیافتن این جرم تاثیری ندارد همچنان که تعقیب جرم نیز احتیاج به چنین رضایتی ندارد و چنانچه پس از تعقیب، کارگر گذشت نماید موجب موقوفی تعقیب نخواهد شد. (زراعت، ۱۳۹۰: ۱۲۳).

موضوع جرم، ارجاع بدترین اشکال کار کودک و نیز کارهای سخت و زیان آور برای کودک است. به موجب قانون تصویب الحاق دولت جمهوری اسلامی ایران به کنوانسیون منع بدترین اشکال کار کودک که موضوع مقاله نامه ۱۸۲ سازمان بین المللی کار است دو عنوان مجرمانه مورد نظر قانونگذار است: یک کار کودک است که مصدق آن را به طور انحصاری سازمان مذکور در ۳ بند اول ماده ۳ مشخص کرده است اما بند ۴ ماده مذکور از ممنوعیت ارجاع کارهایی که به سلامت جسمانی و اخلاقی کودک مضر است سخن گفته است ولی مصدق آن را مقرر نکرده و به قانونگذاران داخلی کشورها واگذار کرده است که مقام صلاحیتدار داخلی بعد از مشاوره با سازمان های کارفرمایی و کارگری و در نظر گرفتن معیارهای بین المللی مصدق آن را مشخص می کنند بنابراین، موضوع این جرم ذیل دو عنوان جرم، ارجاع بدترین اشکال کار کودک و ارجاع کارهای سخت و زیان آور به سلامت و اخلاقیات کودک قرار می گیرد.

زمان و مکان در تحقق این جرم دارای اهمیت است: اولاً هر یک از مصدق ممنوعه باید در بازه زمانی که بین کارگر کودک و کارفرمای او رابطه قراردادی وجود دارد انجام شده باشد بنابراین اگر فردی دیگری را وادار به انجام یکی از موارد مضر به سلامت جسمانی و اخلاقی کودک، که مطابق کنوانسیون ۱۸۲ سازمان بین المللی کار و همچنین قانون الحاق ایران به کنوانسیون مذکور ممنوع است بکند اما بین آنها رابطه قرارداد کار نباشد به موجب قواعد عمومی و در چارچوب قانون مجازات با وی برخورد می شود. ثانیاً مکان نیز در تحقق این جرم حائز اهمیت است فلذا باید در محدوده جغرافیایی کارگاه که مکان مشخصی است جرم به وقوع بپیوندد تا به مجازات مقرر در قانون کار محکوم شود.

برای تحقق جرم یاد شده جنسیت طرفین فرقی نمی کند بنابراین، کارفرما می تواند زن باشد یا مرد. کارگر

وی که مجنی علیه است نیز می تواند دختر باشد یا پسر. هر یک از طرفین مجرم و مجنی علیه می توانند دارای ملیت واحد یا متفاوت باشند بنابراین اگر فری با اخذ مجوزهای لازم در ایران کارگاهی را راه اندازی کند و در آن کارگاه از فردی که دارای کمتر از ۱۸ سال است در کارهای ممنوعه استفاده کند مشمول مجازات مقرر در قانون کار خواهد شد. و این که، همانطوری در سایر جرایم گارگری تصریح شد باید مجرم کارفرما باشد. مجنی علیه نیز کارگر باشد که این دو نهاد در قانون کار تعریف مشخصی دارند.

نتیجه گیری:

مطالعه حاضر نشان داد، قوانین مختلف، اعم از قانون کار، قانون مجازات اسلامی، قانون الحاق به کنوانسیون ۱۸۲ سازمان بین المللی کار و... مندرجات کافی برای حفظ حقوق کودکان و جلوگیری از بهره کشی کودکان را دارند. اما در عمل شاهد کار کودکان نظیر کودکانی که در کارگاهها، به خصوص کارگاههای زیرزمینی، مشغول به کار هستند می باشند. اصلی ترین علت کار کودکان در کشورمان مشکلات مالی برخی خانواده ها می باشد. هر چند سازمانها و نهادهای مربوطه از جمله سازمان بهزیستی، در این زمینه اقداماتی نموده اند، اما اقدامات انجام شده در مقابل وضعیت موجود کافی نیست. برای رهایی از این وضعیت و جلوگیری از کار کودکان که می تواند صدمات غیرقابل جبران برای کودکان جامعه داشته باشد، افزایش اطلاعات خانوادهها از مضرات کار کودکان و ریشه کنی فقر ضروری می باشد که البته نیازمند به برنامه های کوتاه مدت و بلند مدت است.

منابع:

الف- کتاب ها:

۱. زراعت، عباس، حقوق کیفری کار، جنگل، چ اول، تهران، ۱۳۹۰.
۲. عراقی و رنجبریان، عزت الله و امیر حسین، تحول حقوق بین المللی کار، موسسه کار و تامین اجتماعی، چ اول، تهران، ۱۳۸۹.
۳. عبادی، شیرین، تاریخچه و اسناد حقوق بشر در ایران، روشنگران و مطالعات زنان، چ اول، تهران، ۱۳۸۳.
۴. حقوق کودک، روشنگران و مطالعات زنان، چ هشتم، تهران، ۱۳۸۹.
۵. وطن خواه، حمید، تاثیر مصوبات سازمان بین المللی کار بر حقوق کار ایران، سمر، چ اول، تهران، ۱۳۸۹.
۶. هاشمی، سید محمد، حقوق بشر و آزادی های اساسی، نشر میزان، چ اول، تهران، ۱۳۸۴.
۷. نگرشی بر قانون کار ایران، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ۱۳۷۰.

ب- مقالات:

۸. غفاری فارسانی، بهنام، «نگاهی به کنوانسیون بدترین اشکال کار کودک»، فصلنامه حقوق، دوره ۳۸، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۸.
۹. رئیس دانا، فریبرز، «واکاوی کار کودکان در ایران»، نشریه جامعه شناسی و علوم اجتماعی، شماره ۷، تهران، ۱۳۸۲.
۱۰. موسوی بجنوردی، محمد، «بررسی مفهوم و معیار کودکی در تفکر اسلامی و قوانین ایران برای بهره برداری از حقوق مربوطه»، مجله متین، شماره ۲۱، تهران، ۱۳۸۲.

ج- قوانین و مقررات:

۱۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸، روزنامه رسمی، شماره ۱۲۹۵۷، ۱۳۶۸/۶/۶.
۱۲. قانون کار ۱۳۶۹، روزنامه رسمی، شماره ۱۳۳۸۷، ۱۳۶۸/۱۱/۲۸.
۱۳. قانون مسئولیت مدنی ۱۳۳۹، روزنامه رسمی، شماره ۴۴۶۴، ۱۳۳۹/۳/۲۲.
۱۴. قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران، کمالان، مهدی، قوانین حقوقی و کیفری، کمالان، تهران، چ دهم ۱۳۹۱.
۱۵. قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۸۱، روزنامه رسمی، شماره ۵۵۶۵۶، ۱۳۸۱/۱۰/۱۲.
۱۶. قانون مجازات اسلامی، روزنامه رسمی، شماره ۱۳۹۲/۳/۱۹۸۷۳، ۶.

د- اسناد بین المللی:

۱۷. اعلامیه جهانی حقوق بشر ۱۹۴۸، ناصر زاده، هوشنگ، اعلامیه های حقوق بشر، انتشارات جهاد دانشگاهی تهران، تهران، ۱۳۷۳.
۱۸. اعلامیه حقوق کودک ۱۹۵۹، سازمان ملل متحد، عبادی، شیرین، حقوق کودک، تهران، ۱۳۸۸.
۱۹. کنوانسیون حقوق کودک ۲۰۰۰، ناصر زاده، هوشنگ، اعلامیه های حقوق بشر، انتشارات جهاد دانشگاهی تهران، تهران، ۱۳۷۳.